

Wstęp

Proponujemy lekturę naszej wspólnej książki, której – po długim namyśle – nadaliśmy tytuł *Humanistyczne alternatywy pedagogów*. Książka ta jest efektem rozmów, które przeprowadzaliśmy w latach 2014–2020, stanowi ich zapis, zredagowany i merytorycznie ustrukturyzowany. Tematyka rozmów jest w większości związana z przypadającymi właśnie w tym czasie tzw. okrągłymi rocznicami wydarzeń istotnych dla warszawskiego środowiska pedagogicznego. Nie jest zatem tylko uporządkowaną historią, ale osobistym, choć nieprzypadkowym przyczynkiem do niekiedy mało znanych i rzadko wspominanych, choć istotnych wydarzeń. Odchodzą świadkowie wielkiej i mniejszej historii, zaciera się ostrość pamięci, zmieniają się kryteria dzisiejszych pytań stawianych historii. Nie wszystkich pewnie zainteresują wspomnienia sprzed wielu lat, dziś jakże często świadomie przecież przemilczane czy przeinaczane. Zapewne jednak znajdą się osoby wrażliwe na klimat tamtych lat, pomyślą nie tylko o przeszłości, lecz także o trwałości niektórych przywoływanych przez nas tendencji, nastrojów, oczekiwań i spełnień, ale też lęków i porażek.

Poza wspomnianymi zapisami rozmów w książce znalazły się także inne nasze teksty drukowane w tym czasie na łamach „Kwartalnika Pedagogicznego”, merytorycznie współbrzmiające i wyrażające bliską nam humanistyczną wizję świata. Jest więc sprawą oczywistą, że treść książki i jej intencja nie utożsamiają się jedynie z uporządkowanym zapisem, wymagają więc, w samym tytule, akcentów ogólniejszych i naukowo-ideowej syntezy. Naszym zdaniem taką intencję trafnie ilustruje tytuł *Humanistyczne alternatywy pedagogów*. Tak się bowiem składa, że nasze rozmowy, mimo wielości podejmowanych wątków i problemów, kryją w sobie wspólną tonację niekonwencjonalnie rozumianej alternatywy. Zaproponowany tytuł książki stanowi nawiązanie do ostatniego rozdziału i może być uznany za jego pedagogiczną ilustrację czy konkretyzację. Alternatywy bowiem, wbrew ujęciom manichejskim, ograniczanym do dwubiegunowości i dwuwymiarowej symboliki wahadła, uznajemy za wyraz i szansę wielorakiego bogactwa,

pluralizmu i otwartości, a więc możliwości. Dodajmy, że według logiki klasycznej *alternatywa* oznacza 'lub', ale nie wyklucza także 'i'. Wynikające z alternatywnej wizji świata myślenie i działanie dialogiczne musi prowadzić do, tak ważnego dla pedagogów, rozumienia i porozumienia, uwrażliwienia na inność wzbogacającą. Poglądy, sytuacje i osoby obecne w tekstach w naszej książce wyrażają takie właśnie alternatywne bogactwo idei, przeniknięte szeroko rozumianą humanistyczną wrażliwością i humanistyczną wizją rozwoju, proponując drogę do syntezy sprzeczności ponad rozdartą rzeczywistością.

Książka ma charakter spójny, intencjonalnie wyrazisty. Obejmuje czternaście tekstów, które składają się na cztery nieco zróżnicowane tematycznie części. Liczba czternaście nie jest przypadkowa. Z tyłu rozdziałów-listów składa się klasyczna książka pedagogiczna pt. *Jak Gertruda uczy swoje dzieci* Jana Henryka Pestalozziego (1801). W naszej książce częściom nadaliśmy autonomiczne tytuły, co pozwala na zaakcentowanie ich bardziej skonkretyzowanej wspólnoty: 1. „Kwartalnik Pedagogiczny” – oczekiwania, 2. Sztuka wychowania, 3. Edukacja sprawą człowieka w świecie, 4. Tradycja – ciągłość i zmiany. Każdą z tych części rozpoczyna rozmowa – dialog prowadzący w wielu różnych kierunkach. Zawsze jednak podstawą rozmowy jest aktualna sytuacja wyznaczona uniwersytecką rolą „Kwartalnika Pedagogicznego” (utworzony w 1956 r. przy Wydziale Pedagogicznym UW), którego 60-lecie wprowadza w *continuum* spotkań, przywołuje historyczny i naukowy kontekst tamtych czasów, osoby twórców i współtwórców zarówno kwartalnika jak i Wydziału, czy szerzej – środowiska warszawskiej pedagogiki uniwersyteckiej, która do 1953 r. istniała w ramach Wydziału Humanistycznego UW. Nie przypadkiem oczywiście w tytule książki i jej intelektualnej wymowie pojawia się określenie „humanistyczne”, co zostanie szerzej wyjaśnione w końcowej części książki.

„Kwartalnik Pedagogiczny” pojawił się w momencie szczególnym, związanym z zaistniałą wówczas w Polsce atmosferą „odwilży”, czyli ogólnej, politycznej, społecznej i naukowej liberalizacji po okresie stalinowskich ograniczeń. Warto wszakże zwrócić uwagę na swoistość tamtego czasu, wyrażającą się zarówno w nadziei i podejmowaniu nowych inicjatyw, jak i w obawach o trwałość zaistniałych przemian, co wynikało z goryczy dotychczasowych doświadczeń i ostrożnej roztropności. Symbolika okładki „Kwartalnika Pedagogicznego” ma zresztą znaczenie szersze, ilustruje oczywiście ostrożny optymizm oczekiwań, ale i obawę, że nadchodzący czas okaże się krótkotrwałym złudzeniem, po prostu pułapką. Nieprzypadkowo zatem ujawniła się swoista zachłanność, szerokość podejmowanych inicjatyw, a także zaproponowana przez ówczesnego

redaktora naczelnego „Kwartalnika Pedagogicznego”, prof. Bogdana Suchodolskiego, tak zwana strategia klinowa, stopniowego wprowadzania do rzeczywistości niewielkich alternatywnych przemian i nowych idei, co miało poszerzać obszary zmian. Tak się więc stało, że tematem naszej pierwszej rozmowy były początki warszawskiej pedagogiki uniwersyteckiej po wojnie, w latach odległych; sprawy te jednak merytorycznie zachowują trwałą wartość. Kolejna rozmowa poszerza podstawy informacyjne związane z dziejami „Kwartalnika Pedagogicznego” – redaktorzy, merytoryczna i personalna ewolucja. Z tym tematem wiąże się następna rozmowa, poświęcona zmarłemu w 2015 r. prof. Czesławowi Kupisiewiczowi, znanemu i zasłużonemu pedagogowi – to on był m.in. redaktorem naczelnym „Kwartalnika Pedagogicznego” w latach 1985–1992. Był postacią ważną dla zmiennych i trudnych losów Wydziału – zarówno jego sukcesów – np. międzynarodowy kongres pedagogiczny w 1969 r. (o czym piszemy obszernie w dalszych partiach książki), jak i w perspektywie trudnej decyzji usunięcia Wydziału z budynku w kampusie głównym przy Krakowskim Przedmieściu 26/28 na ówczesne peryferie Warszawy, na ul. Szturmową 1/3, w 1979 r. Decyzja ta zaważyła na późniejszych losach Wydziału. Pierwszą część książki kończy rozmowa na temat książki Bogdana Suchodolskiego *Wychowanie dla przyszłości*, której pierwotne wydanie ukazało się w 1947 r. 70. rocznica tego wydania przywołuje ewolucję nadziei i oczekiwań w szerokim układzie polskich i międzynarodowych odniesień. Była bowiem wyrazistą ilustracją zaufania do, zdawałoby się, nieograniczonych możliwości edukacji, które charakteryzowało światową opinię ideowo-polityczną, a wyrażonego w preambule do dokumentu konstytucyjnego UNESCO. Nie tylko Bogdan Suchodolski wierzył w inną, lepszą przyszłość, świat bez wojen gwarantowany wychowaniem „na miarę” nowoczesnej cywilizacji, wspomagany odczytywanymi na nowo ideałami Nowego Wychowania. Kolejne wydania *Wychowania dla przyszłości* (1949, 1968), proponujące rozszerzoną rolę edukacji i kultury w kształtowaniu człowieka, konkretyzowały także porażki – nie tylko w skali naszego kraju. W końcu lat osiemdziesiątych XX w. Bogdan Suchodolski dokonał bilansu własnych rozważań na temat przyszłości, negował priorytet tak zwanej cywilizacji naukowo-technicznej, wskazując na jej groźny potencjał, opowiadał się za wzmocnieniem w życiu społecznym i w edukacji tzw. czynnika ludzkiego, czyli wartości humanistycznych, realizacji „wychowania mimo wszystko”, zorientowanego na edukację kulturową, humanistycznego kształcenia ogólnego. Wychowanie postrzegał więc jako sprawę człowieka w świecie, urzeczywistnienie programu: rozumieć świat – kierować sobą. Nawigujemy dziś do takiego myślenia.

W takim właśnie kierunku problemowym zmierzają nasze rozmowy zgrupowane w drugiej części książki. Ich bezpośrednią przyczyną był jubileusz 50-lecia Zakładu Teorii Wychowania Estetycznego na naszym Wydziale. Z tego powodu wiosną 2017 r. odbyła się jubileuszowa sesja naukowa, której przebieg jest dokładnie omówiony w książce. Trudno wszakże, aby, mimo sporej objętości artykułu, mogły zostać uwzględnione wszystkie bogate kierunki pracy Zakładu, a zwłaszcza ogólniejszy, społeczny i kulturalny, zmieniający się przecież kontekst jego poczynañ. Koncentrowaliśmy się na ewolucji i przemianach w zakresie dziedzin tradycyjnego nauczania szkolnego, czyli plastyki i muzyki. Dziedziny takie jak teatr i film dość skromnie były wprowadzane do edukacji kulturalnej włączanej w zakres przedmiotu szkolnego język polski.

Trzeba przypomnieć, że Zakład powstał w 1967 r. i do roku 2007 pozostawał pod kierownictwem Ireny Wojnar. Dzieje Zakładu w tym właśnie czasie, jego nadzieje, działalność i osiągnięcia zostały dokładnie omówione – podobnie jak porażki i trudności. Po raz kolejny pojawiła się przywoływana już dramaturgia oczekiwań i trudności, spełnień i porażek. Faktem jest wszakże, iż w środowisku Zakładu, zwłaszcza w pierwszych latach jego istnienia, pojawiły się odkrywcze propozycje teoretyczne i oryginalne dokonania praktyczne związane zarówno z uniwersyteckim kształceniem studentów, jak i współdziałaniem ze środowiskiem nauczycieli szkolnych w skali ogólnopolskiej. Warto też przypomnieć pozycję polskich pedagogów estetycznych w ruchu międzynarodowym (International Society for Education through Art – InSEA). Drugą część kończy rozmowa na temat opublikowanej wówczas książki Ireny Wojnar pt. *Humanistyczne przesłanki niepokoju* (2016). Tematyka tej książki jest oczywiście szersza niż edukacyjna problematyka sztuki, ale zawiera się w niej uzasadnienie humanistycznej misji sztuki w świecie, wielorako dziś zagrożonym. Książka została pomyślana jako zachęta do współmyślenia o świecie współkreowanym i przeżywanym przez ludzi; ma nie tyle podnosić samopoczucie, ile wzmacniać dążenia do naprawy tego, co jest możliwe choć trudne, rozpoczynając od samego siebie. Zastanawiamy się dziś nad podmiotowym wymiarem edukacji, edukacji humanistycznej, zajmującej się zarówno człowiekiem w świecie, jak i człowiekiem stanowiącym zindywidualizowany mikroświat. Pojawił się nawet neologizm „mikrohumanizm” w stosunku do wnętrza człowieka. W nim właśnie ujawnia się znaczenie sztuki, wzbogacające i otwierające, sztuki zawsze kryjącej w sobie dramat ludzkiego losu. Brak jest jednak „pedagogiki dramatu”.

Trzecia część książki jest zorientowana na konteksty międzynarodowe „Kwartalnika Pedagogicznego” i naszego Wydziału. Spotkanie i rozmowa są poświęcone 50. rocznicy międzynarodowego kongresu pedagogicznego, który

w 1969 r. został zorganizowany na Uniwersytecie Warszawskim przez międzynarodowe stowarzyszenie nauk pedagogicznych (Association Mondiale des Sciences de l'Éducation/World Association for Educational Research – AMSE/WAER) przy UNESCO. Zgodnie z przyjętymi założeniami koncentrujemy się zarówno na przypomnieniu tego ważnego wydarzenia, jak i na jego długofalowym znaczeniu, inspirującym sposób myślenia w kręgu pedagogów, teoretyków i praktyków. Taka dwoistość ujęcia pozwala na uwydatnienie dynamiki interpretacyjnej, czyli, konsekwentnie, perspektywy nadziei, spełnień i porażek związanych z organizowanym wydarzeniem. Kongres był wszakże wydarzeniem szczególnym z uwagi na charakter czasu, w jakim się odbywał. Pomyślany w latach optymistycznej „odwilży” po 1956 r., był realizowany w czasie trudnym dla Polski z powodu niedawnych „wydarzeń marcowych” 1968 r., ale także burzliwej młodzieżowej rewolucji społeczno-kulturowej na Zachodzie w tym samym czasie. Kongres nie tylko nie został odwołany, lecz także zgromadził licznych uczestników z niemal całego świata i stał się obszarem spotkań zróżnicowanych opinii i poglądów. Wciąż pozostaje aktualne pytanie o udział w określaniu nauk pedagogicznych myślenia o świecie i jego możliwej naprawie dzięki edukacji, koncentracji na wzbogaceniu i rozwoju mikroświatów, czyli wnętrza człowieka. Przypominamy aktualne wtedy dyskusje na ten właśnie temat, przywołując jednocześnie dwa obszerniejsze artykuły refleksyjne poświęcone wybranym i jubileuszowo uzasadnionym wydarzeniom z kręgu zbyt mało u nas znanej pedagogiki włoskiej i francuskiej. Na baczność uwagę zasługuje spojrzenie na uniwersytecką *scuola padovana*, środowisko pedagogów z Uniwersytetu w Padwie, z którym polscy pedagodzy współpracowali przez wiele lat, a ukoronowaniem tej współpracy stał się doktorat honorowy przyznany przez Università degli Studi di Padova prof. Bogdanowi Suchodolskiemu w 1983 r. Ważne są wszakże nie tylko fakty, lecz także możliwa inspirująca rola doświadczeń padewskich, wyeksponowanie konsekwentnego pluralizmu naukowego myślenia, przyjaznej współpracy, umiejętnego wyciszania sporów personalnych i rozrachunkowych, wyważonej samooceny łączącej szacunek dla własnego środowiska i otwarcie na odrębność. *Scuola padovana* jest godnym uznania przykładem środowiska wspólnotowego odległego od autorytaryzmu i rywalizacji.

W 2018 r. przypadała setna rocznica urodzin francuskiego pedagoga, Gastona Mialareta, któremu poświęcamy sporą rozprawę w naszej książce. Również tu nawiązujemy do wspomnianego kongresu w 1969 r., w którym ten uczony brał udział. Mialaret zasługuje na naszą pamięć zarówno z uwagi na wieloletnią współpracę z polskimi pedagogami, jak i na zaangażowanie w działalność AMSE/WAER, jak i wreszcie jako animator idei ruchu Nowego

Wychowania. Mimo upływu czasu i znanych przemian politycznych i naukowych, idee te nie uległy wyciszeniu, nie ograniczają się do jedynie historycznej obecności. Nieoczekiwanie i nierzadko wplatają się w tok wydarzeń współczesnych, jak choćby znana rewolucja i przemiany '68 roku w Europie Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych. Idee Nowego Wychowania pojawiają się z zaskakującą prawidłowością zawsze po okresach dominacji pedagogiki autorytarnej, zdydaktyzowanej i zbiurokratyzowanej. Dobrze i trafnie wyczuwał to Mialaret, wrażliwy na napięcia dnia dzisiejszego i przyszłości, a jednocześnie na misję tzw. metod aktywnych w kształceniu ludzi o umysłach otwartych.

Lejtmotywnym rozważań zaproponowanych w czwartej części naszych *Humanistycznych alternatyw* jest setna rocznica odzyskania przez Polskę niepodległości. Przypomnienie wielkich wydarzeń historycznych i konkretnych ludzi w te wydarzenia uwikłanych, wymagałyby zapewne zarówno szerszej prezentacji, jak i próby oceny oraz problematyzacji. Tę część książki otwiera kameralna rozmowa z Ireną Wojnar, określoną w sposób może zbyt zobowiązujący jako „świadek historii”. Przypomniane fakty z Jej życia, z przełomowych lat poprzedzających wybuch drugiej wojny światowej, czas hitlerowskiej okupacji spędzonej w Warszawie i kilka lat po zakończeniu wojny, stanowią jedynie tło szerszych wydarzeń historycznych. Zamiast konwencjonalnych wspomnień osobistych zostało uwydatnione ogólniejsze znaczenie trzech wybranych lektur pedagogicznych autorki wypowiedzi nie tylko dla Jej osobistego rozwoju intelektualnego i ideowego, lecz także dla zmienności klimatu, w jakich powstały. W ten sposób symbolicznej wymowy nabierają trzy książki prof. Bogdana Suchodolskiego, a zwłaszcza ich tytuły: *Kochaj życie – bądź dzielny, Skąd i dokąd idziemy?* oraz *Wychowanie dla przyszłości*. W kontekście tej problematyki zarysowują się zasadnicze priorytety ideowo-edukacyjne, ideały i orientacje, uzasadnienia wyborów moralnych. Jest to powiązane z kluczową przecież i kontrowersyjną problematyką patriotyzmu, której został poświęcony tekst o próbie omówienia tradycyjnego polskiego patriotyzmu na przykładzie przemian symboliki bitwy pod Grunwaldem w aspekcie edukacyjnym. Jest to patriotyzm tożsamy z przywiązaniem do języka i ziemi ojców, a także z tożsamością etniczną i językową. Perspektywa historyczna otwiera się wszakże na szersze pojęcia patriotyzmu odnoszącego się do wartości uniwersalnych, a więc i do zobowiązań wykraczających poza obronę ojczyzny. Pyta więc autor o patriotyzm obywatelski, zakładający szerokie związki wspólnotowe, zdaje się przezwyciężać ukryte w patriotyzmie tradycyjnym niebezpieczeństwa nacjonalizmu, natomiast umacniać powszechne wartości humanistycznego człowieczeństwa.

Wątek ten autor kontynuuje w artykule pt. *Patriotyzm i odpowiedzialność pedagogiczna*, uwydatniając tragiczną sprzeczność między patriotycznym ideałem umierania za ojczyznę, dobrze znanym i utrwalonym w polskiej tradycji, a bolesnymi realiami okrucieństwa autentycznej wojny. I te rozważania kończy uwaga o kontrowersji ukrytej w samej idei patriotyzmu i jej edukacyjnego znaczenia.

Temat patriotyzmu pozostaje otwarty, świadomie wszakże uobecniony, zapraszający do przemyśleń i działań – w przekonaniu, że myślenie na temat patriotyzmu, a zwłaszcza związanej z nim pedagogicznej odpowiedzialności, kryje w sobie tonację tragiczną.

Jak wspominaliśmy, nasza książka obejmuje czternaście odrębnych tekstów-rozmów i rozpraw, z których zasadnicza większość, bo dwanaście, była publikowana w „Kwartalniku Pedagogicznym”. Natomiast dwie ostatnie w wersji online w biuletynie „Przyszłość. Świat – Europa – Polska” wydawanym przez Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus” przy Prezydium PAN (nr 1 (41), 2018). „Humanistyczne alternatywy” to tytuł refleksyjnego projektu badawczego, który został zrealizowany w latach 2015–2019 przez interdyscyplinarny zespół pracujący w ramach Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” PAN. Projekt ten był kontynuacją wieloletnich prac studyjnych w postaci spotkań sympozjalnych, które miały uwydatnić niepodważalną przecież rolę myślenia humanistycznego we współczesnym świecie. Podjęta dyskusja nad humanistycznymi alternatywami stanowi przyczynek do eksponowania – komplementarnych wobec dominujących, pozaekonomicznych czynników rozwoju – niekonwencjonalnych potrzeb poznawczych, humanistycznej wrażliwości i kreatywności ludzi zdolnych do budowania wspólnotowego świata bez przemocy, w duchu wewnętrznego pokoju. Tego rodzaju opcja ideowo-intelektualna była zawsze bliska środowisku Komitetu Prognoz „Polska 2000 Plus” i może być bez trudu odnaleziona w licznych dawnych i aktualnych studiach i dyskusjach. Wyraziła się zwłaszcza w wieloletnich pracach studyjnych zajmujących się w Komitecie problematyką człowieka, edukacji i kultury. Podstawowe znaczenie miał zawsze problem człowieka uwikłanego w sprawy rzeczywistości istniejącej i szansy człowieka „możliwego” w warunkach jego rozwoju i twórczego działania. Projekt „Humanistyczne alternatywy” nawiązuje do tych tendencji, a rozprawa zawarta w biuletynie pod takim właśnie tytułem omawia je w sposób szczegółowy. Kolejno zostały przedstawione najważniejsze obszary analiz problemowych, takie jak przyszłość, alternatywa, humanizm. W naszej książce dokonaliśmy jedynie wyboru problematyki, eksponując rozważania na temat

alternatywy i humanizmu ujmowanych w sposób niekonwencjonalny. Alternatywę wiążemy nie tyle z koniecznością wyboru jednego z istniejących rozwiązań, ile z poszukiwaniem nowych możliwości otwartych. Humanizm interesuje nas nie tyle w ujęciu historycznym czy naukowawczym, ile światopoglądowym – jako podstawa kształtowania aktywności człowieka, jako obszar wartości.

Szerokość tematyki podjętej w książce *Humanistyczne alternatywy pedagogów* może zapewne budzić obawy o nadmiar czy wręcz o chaos. Świadomie staraliśmy się tego uniknąć. Wszystkie przywoływane i interpretowane wydarzenia stanowią dla nas nie tyle fakty autonomiczne i niezależne, ile fragmenty ogólniejszych procesów, które zawsze dostrzegamy w dynamicznej perspektywie nadziei, spełnień i porażek. Kronikarski zapis został uzupełniony interpretacją zarówno w związku z wówczas aktualnymi sytuacjami, jak i odniesieniem do dzisiejszych priorytetów społecznych i edukacyjnych. Stąd dominanta pytań otwartych i niepokój o sens dzisiejszej edukacji humanistycznej, uzasadniony odczuciem nowych trudnych zobowiązań.

Wyrażamy serdeczne podziękowanie prof. Annie Wilkomirskiej, dziekan Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Warszawskiego (2012–2020), za przyjazne zainteresowanie naszą publikacją. Tak się składa, że omawiana w niej działalność „Kwartalnika Pedagogicznego” przypada na lata dwóch kadencji naszej Pani Dziekan.

Irena Wojnar

Adam Fijałkowski

Warszawa, listopad 2020 r.